

O topografskih vidikih *Zgodovine literarnih kultur Vzhodne Srednje Evrope*

John Neubauer in Marcel Cornis-Pope, ur. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. I–III.

Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins, 2004–2007.

Alenka Koron

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Novi trg 5, SI-1000 Ljubljana
alenka.koron@zrc-sazu.si

Pričujoči zapis o monumentalni, sodobno zastavljeni *Zgodovini literarnih kultur Vzhodne Srednje Evrope* s podnaslovom *Spoji in prelomi v 19. in 20. stoletju* je sestavni del širšega sklopa v tokratni številki Primerjalne književnosti objavljenih osvetlitev metodoloških izhodišč in teoretskega okvira tega kozmopolitskega, sodobno zastavljenega dela ter specifičnega segmenta izvedbe, tj. prikaza in zastopanosti slovenske in češke literature ter uveljavljanja modernizma v obdobju med obema svetovnima vojnama. V njem se bom osredotočila predvsem na obravnavo slovenske literature v drugem zvezku (od skupaj štirih načrtovanih). A ker gre pri izvedbi dejansko za uveljavitev ključnih teoretičnih in metodoloških odločitev, začrtanih v uredniških predstavitev v prvem zvezku, jim moram uvodoma posvetiti nekaj pozornosti.

Območje, ki ga zajema posebej za to priložnost skovani termin Vzhodna Srednja Evropa – ta naj bi bil od vseh možnih najbolj »inkluziven« –, doslej spričo izrazite demografske, religiozne, etnične in kulturne diverzitete ni imelo svoje skupne, kolektivne historične zgodbe. Presenetljivo nespodbudni so tudi rezultati dosedanjih regionalnih in primerjalnih literarnih zgodovin, o čemer je v knjigi kritično razpravljal Endre Bojtár (prim. »Pitfalls in Writing a regional Literary History of East-Central Europe«, *History* III, 419–427). Toda sociohistorične, sociopolitične in kulturne okoliščine, ki jim je botrovala dolgotrajna utesnjenost tega teritorija, ujetega med tri velike hegemonistične sile, habsburško monarhijo in pozneje še prusko cesarstvo ter rusko in otomansko imperialno oblast, so vendarle proizvedle skupno historično izkustvo in določene strukturne analogije, ki so bile ključne za snovalce projekta »ingresivne« *Zgodovine literarnih kultur*.¹ Transnacionalni koncept z jasno zastavljenimi političnimi in etičnimi cilji (evropski integracijski procesi, medkulturni dialog in izmenjava, miroljubno sožitje večnacionalnih skupnosti, odpoved nasilju tranzicijskih

nacionalizmov) pa se jim je, ob hkratnem upoštevanju sodobnih metodoloških in postkolonialnih perspektiv, hipertekstualnosti in plurilingvizma, pokazal še posebej primeren za implementacijo spacialno-strukturalnih načel francoske historiografske šole Annales.

Prostorski dispozitiv je ključnega pomena za celotni projekt. Prav zanj je bil razvit koncept kulturnega vozlišča, ki je že sam na sebi prostorska metafora, s katero je mogoče nadomestiti organicistično metaforo biološkega razvoja (prim. Mario J. Valdés, »Preface by the General Editor of the Literary History Project«, *History* I, XIII–XVI), značilno za tradicionalne narativne zgodovine, kakršne so bile praviloma zgodovine nacionalnih literatur. Vozlišče je pač preplet niti v mreži, točka, v kateri se srečujejo in prepletajo mnogotere linije razvoja, nekakšno pesto, brez katerega ne bi bilo mogoče pojasniti dinamike celotnega sistema. V projektu *Zgodovine literarnih kultur* funkcionirajo vozlišča kot referenčne točke, kot kulturni atraktorji, pojasnjuje v predgovoru glavni urednik Valdés (n. m.). S tem pa hkrati kognitivno utrjuje njihov metaforični okvir, kajti atraktorji so v fiziki točke ali krivulje faznega, tj. dvodimenzionalnega prostora, proti katerim drsi v dinamičnem, časovnem razvoju sistema reprezentativna točka, ki ustreza nekemu stanju sistema.² Med različnimi kulturnimi vozlišči so ključna zlasti štiri, in sicer časovna, institucionalna, topografska in figuralna.

Prostorski dispozitiv *Zgodovine literarnih kultur* se torej odreka enotni historiografski naraciji, običajni kronologiji in teleologiji. Namesto tega uvaja veliko število »omreženih« perspektiv, uvodne predstavitvene študije pa povezujejo nize posameznih sopostavljenih člankov več desetih avtoric in avtorjev v večje sklope in utrjujejo mozaično zgradbo dela. Temu historiografskemu modelu je po notranji logiki najbližji topografski vidik, kar je verjetno eden od razlogov, da učinkuje drugi zvezek *Zgodovine*, ki je v celoti posvečen premeščajočim se topografijam literarnih kultur Vzhodne Srednje Evrope, uravnoteženo in prepričljivo. Topografska vozlišča so izvorno opredeljena kot kulturna območja oziroma regije ali lokacije, ki postanejo centrifugalni sejalci imaginarija, po drugi strani pa funkcionirajo kot centripetalna središča privlačnosti in pritegujejo v svojo interakcijsko orbito pisatelje, pesnike in umetnike (prim. Valdés XIV). V drugem zvezku so topografska vozlišča naglašena še kot vmesniki, ki so spodbudili interakcijo lokalnih literarnih praks ter dialog med širšimi območji celine (vzhodom in zahodom, severom in jugom), čeprav pisci prispevkov, ki podpirajo idejo dinamičnega regionalizma in multicentrične kulturne Evrope, sicer niso skušali zaobiti niti medsebojnih merjenj moči, konfliktov in razhajanj (prim. Marcel Cornis-Pope, »Introduction: Mapping the Literary Interfaces of East-Central Europe«, *History* II, 4, 7).

Konkretno so topografska vozlišča urejena v tri sklope geokulturnih in geopolitičnih prostorov. Vključujejo pa (1) večetnična mesta (»Cities as Sites of Hybrid Literary Identity and Multicultural Production«, *History II*, 1–212), (2) realne regije in zamišljene (imaginirane) pokrajine, ki so zaradi svoje križiščne ali obmejne lege ter multietnične poselitve oziroma federativne ureditve prečile ali ignorirale nacionalne meje oziroma jih naredile za prepustne (»Regional Sites of Cultural Hybridization«, *History II*, 213–373), ter (3) literarne reprezentacije »narojenih« skupnosti in prostorov diaspore (»The Literary Reconstruction of East-central Europe's Imagined Communities: Native to Diasporic«, *History II*, 375–452). Vsem trem sklopom je skupno, da v dinamiki historičnih premen, ki jih načrtujejo referenčni časovni in institucionalni vozli, izpričujejo dolgotrajno, celo večstoletno topično soobstajanje več različnih etničnih, jezikovnih in kulturnih izročil, identitet in produkcij, njihovo pogosto intenzivno medsebojno interakcijo in hibridizacijo ter po drugi strani ambivalentnost, heteroglosijo, razcepljenost in dinamično spremenljivost. Tako lahko imamo prispevke v tem zvezku tudi za izzivalno komplementarno dopolnilo nacionalnim literarnim zgodovinam in njihovim etnocentrističnim, homogenizirajočim ter redukcionističnim obravnavam kulturnih identitet in literarnih produkcij.

Če se zdaj osredotočimo na segment izvedbe, ki nas tu še posebej zanima, preostaneta za podrobnejšo obravnavo zastopanosti in prikaza slovenske literature v obdobju med obema vojnama v drugem zvezku samo dva prispevka. Oba se, kar je po svoje presenetljivo, nanašata na mediteranski prostor in nobeden od njiju se časovno ne pokriva s tem časovnim obdobjem: prvi pokriva mnogo širše trajanje, drugi pa obravnava zgolj bližnjo preteklost. Toda zaradi nasploh skromne pokritosti slovenske literature ju bom vendarle upoštevala kot vzorčna primera, ki lahko nekaj povesta tudi o širših problemih izvedbe projekta. V prvem sklopu, posvečenem »marginocentričnim« mestom,³ gre za spis Anne Campanile o kulturni in literarni polifoniji Trsta (»The Torn Soul of a City: Trieste as a Center of Polyphonic Culture and Literature«, *History II*, 145–61), v drugem pa za članek Sabine Mihelj o slovenskih literarnih transformacijah Istre in Šavrinije (»Transformations of Imagined Landscapes: Istra and Šavrinija as Intercultural Narratives«, *History II*, 364–73).

Campanile uvaja svoj spis z nizom dobro izbranih citatov o specifični atmosferi Trsta, ki je skorajda eksistencialno določen kot mejno mesto oziroma mesto na meji. V nekaj črtah povzame njegov zgodovinski razvoj: mesto je od 14. stoletja dalje pripadalo Habsburžanom, doživelo hitro gospodarsko rast po letu 1719, ko je bilo razglašeno za svobodno pristanišče, ter še posebej po razglasitvi za svobodno mesto leta 1769. Po krajšem obdobju zastoja v času napoleonskih vojn je trgovsko cvetelo zla-

sti v zadnji tretjini 19. stoletja, ko je bilo glavna luka Habsburške monarhije. Prelomnico in upočasnitev rasti sta prinesla prva svetovna vojna in razpad Avstro-Ogrske 1918 ter priključitev mesta in širšega zaledja Italiji. Po drugi strani pa je Trst tedaj doživel kulturno evropeizacijo in bogato literarno bero italijansko pišočih avtorjev, med katerimi so bili nekateri najvidnejši židovskega ali slovenskega rodu (Italo Svevo, Umberto Saba, Scipio Slataper, Gianni Stuparich). Konec druge svetovne vojne in priključitev mesta (toda zgolj cone A) Italiji leta 1954 sovpadata z začetkom upadanja njegove ekonomske moči, čemur še ni videti konca. Zasluge za to, da je Trst postal mednarodno literarno središče, imajo po avtoričinem mnenju James Joyce in Svevo ter drugi večjezični literarni posredniki, o tem, če obstaja tudi tržaška literatura in kakšne da so njene značilnosti (avtobiografskost, interes za etična vprašanja, introspekcijo in psihoanalizo, specifično razmerje do sloga in jezikovne norme, negotova identiteta) pa že dolgo poteka zgoščeno prikazana diskusija.

Samostojne razdelke posveti avtorica nemški, židovski in slovenski literaturi in kulturi. Nemški sledi od 1719, tj. po prihodu nemškega življa v novorazglašeno svobodno pristanišče. Pregleda ustanavljanje kulturnih institucij, časopisov (tudi dvojezičnih, nemško-italijanskih), kulturnih krožkov, knjigarn in šol ter še zlasti gledališča, ki je bilo središče nemškega kulturnega utripa v mestu in navede vidnejše predstavnike tržaške nemške literarne kulture, ki pa so bili z izjemo Theodorja Däublerja in Juliusa Kugyja pretežno lokalnega pomena. Židje so bili v Trstu že v 13. in 14. stoletju, po letu 1719 so imeli v mestu v primerjavi z drugimi habsburškimi deželami celo več pravic. Sredi 19. stoletja so se začeli sorazmerno hitro asimilirati ali se, skupaj s tisoči beguncev iz vzhodne Evrope, v začetku 20. stoletja, ko se je razmahnilo sionistično gibanje, odseljevati v Palestino; po letu 1941 pa so številni postali žrtve surovega preganjanja. V kulturni utrip mesta so vnesli interes za psihoanalizo, Edoardo Weiss je celo pred letom 1914 začel s psihoanalitično prakso v mestu.

Slovenci so v mestu druga najštevilčnejša etnična skupina, a je njihova literatura pogosto izpuščena iz študij o lokalni literaturi, ugotavlja avtorica. V mestu so kulturno navzoči že od 16. stoletja dalje, od tod se je na slovensko ozemlje širil vpliv reformacije, v njem pa je deloval tudi avtor prve slovenske tiskane knjige, Primož Trubar. Francoska zasedba je dala Slovincem nov polet, saj je bila v tem času dovoljena raba slovenščine v šolah in drugih javnih ustanovah. Kot pomembna osebnost tega časa je naveden v Trstu rojeni baron Žiga Zois, mecen in iniciator kulturnega delovanja, nadvse zaslužen tudi za slovenski nacionalni preporod, iz katerega sta izšla tudi vidna slovenska romantika, France Prešeren in Ivan Cankar (glede slednjega je njena označitev verjetno preohlapna). Kulturna

dejavnost slovenskega življa v mestu se je okreplila sredi 19. stoletja; kmalu je sledilo ustanavljanje kulturnih institucij, društev, knjižnic in časopisov (*Edinost*, ženski mesečnik *Slovenka*, socialistični *Delavski list*), 1904. je bil zgrajen slovenski kulturni dom v Trstu. Kot reprezentativna avtorja sta navedena Kette, ki ga avtorica zaradi upodobitev žensk sprva nejasno primerja s Svevom, vendar ga nato – presenetljivo – poveže s socialnim realizmom, in Kosovel, čigar poezija o Krasu naj bi bila nekakšen slovenski odpev Slataperjevemu delu *Moj Kras (Il mio Carso)*. Korektno so omenjeni razmah slovenske kulture v prvih dveh desetletjih 20. stoletja in preobrat ter zastoj, ki sta ju sprožila fašistično nasilje ter italijanizacija Slovencev v obdobju med obema vojnama. Kot najpomembnejši slovenski pisateljski osebnosti v obdobju po letu 1945 sta predstavljena Boris Pahor in Alojz Rebula (a le z deli do začetka sedemdesetih let prejšnjega stoletja). Kljub različnosti njunega literarnega ustvarjanja jima je vendarle skupno nekakšno »mantično vztrajanje pri lastni specifičnosti in identiteti«, kakršno je po Ari in Magrisu splošno značilno za tržaške pisatelje. Od novejšje literarne produkcije je kot primer medkulturnega raziskovanja omenjen le roman Fulvia Tomizze *Mladoporočenca iz ulice Rosetti: Tragedija neke manjšine (Gli sposi di Via Rosetti: Tragedia di una minoranza, 1986)*, ki prikazuje tragično življenjsko pot slovenskega pisatelja Stanka Vuka in njegove žene. V zadnjem razdelku spregovori avtorica še o literarnih tematizacijah spodletelih ali možnih poskusov medkulturnega sožitja med posamezniki v Trstu v romanu Fauste Cialente *Štiri Wieselbergerjeva dekleta (Le quattro ragazze Wieselberger, 1976)* in v pripovedi Hilde Spiel *Mirko in Franca (Mirko und Franca, 1980)*.

V primerjavi z zornim kotom Campanilejeve učinkuje prispevek Miheljeve (»Transformations of Imagined Landscapes: Istra and Šavrinija as Intercultural Narratives«, *History* II, 364–73) v drugem sklopu knjige precej skromneje in bolj kot nekakšna sondaža terena. Tako kot ostali avtorji v tem sklopu se sicer tudi ona ukvarja z regionalizmom v medkulturnih transnacionalnih okoljih in preslikavami obojega v literaturo; načelno se tako prvi kot druge manifestirajo v razponu od utopičnih idealizacij in mitizacij do konfliktnih geokulturnih paradigem, v katerih se »medsebojno rivalstvo meša z vzajemnim neupoštevanjem ali zadržano interakcijo« (Cornis-Pope, »Introduction: Literature in Multicultural Corridors and Regions«, *History* II, 213). Po Cornis-Popu je regionalizem v Vzhodni Centralni Evropi krajši čas celo funkcioniral kot alternativa etnocentrizmu, dokler ga nista zatrla ksenofobičnost in nacionalizem vzhodnih totalitarnih režimov po letu 1945 (214 sl.). Pisci prispevkov so v duhu »dinamičnega regionalizma« osvetlili ustvarjalce, ki so (bili) del nacionalne evforije v posameznih regijah, a tudi tiste, ki so v preteklosti prešli nacionalne meje ali pa so, zlasti v novejšem času, podvrgli nacionalistične in etnocentristične paradigme kritičnemu

prevpraševanju in parodiji. Primer Istre, kakor ga je predstavila Miheljeva, pa je še dodatno zapleten. Gre za območje, ki je trenutno razdeljeno med tri nacionalne države, vendar nobena ne more povsem potlačiti multikulturnih presekov. Tudi slovenske literarne konstrukcije Istre, ki se jim avtorica predvsem posveti, so hkrati odsev in reakcija na homogenizirajoče pritiske nacionalne kulture ter zraven še povod za konstrukcijo zamišljene pokrajine znotraj Istre – Šavrinije.

Podrobnejše obravnave so pri Miheljevi deležni le štirje slovenski pisci, od katerih je najpomembnejši edini pripovednik med njimi, Marjan Tomšič, ostali trije, Alojz Kocjančič, Edelman Jurinčič in Alferija Bržan pa so pesniki; na kratko jih občasno primerja še s hrvaškim pesnikom in pripovednikom Milanom Rakovcem in v italijanščini pišočinm prozaištom Fulviom Tomizzo, rojenim v hrvaškem delu Istre. V primerjavi s Campanilejevo je obravnavala novejša (slovenska) besedila, kajti skoraj vsa so iz zadnjih treh desetletij. Medtem ko izrisujejo Kocjančičeve pesmi povsem monokulturno, nacionalno homogeno Istro in omenjajo »druge« le kot sovražne tujce, ki ji prinašajo trpljenje, je pri Rakovcu, Tomizzi in Tomšiču reprezentirana pokrajina izrazito multikulturna in politično konfliktna. A pri tem gre predvsem za vdor konfliktnosti in nasilja v vsakdanjik marginaliziranih posameznikov, kakor npr. v Tomšičevih kratkih zgodbah v *Kažunih* (1990) ali v romanu *Šavrinke* (1986), ne pa za politična dogajanja in osebnosti na državni ali meddržavni ravni; zdi se, kot da ti Tomšiča ne zanimajo in tudi njegovi junaki so do obojih sumničavi in odklonilni. Skupna značilnost avtorjev je še diglosija. Večina Tomšičevih del je napisanih v istrskem narečju, mešanici slovenskih, hrvaških in italijanskih besed, kombinirani s slengom, če ne v celoti, pa so taki vsaj dialogi. Kocjančič in Jurinčič sta pisala še v knjižni slovenščini in le občasno rabila posamezne narečne izraze, nasprotno pa je poezija Alferije Bržan skoraj v celoti narečna, toda njen jezik je stiliziran in se razlikuje od govorjenega, pesmim pa je avtorica priskrbela še tipografsko »drugačne«, vzporedne prevode v knjižno slovenščino. Tudi Rakovčeva poezija je pisana v narečju, značilnem za hrvaško zahodno Istro, nasprotno pa je Tomizza uporabljal knjižno italijanščino, vendar v svojih besedilih pogosto tematiziral jezikovna vprašanja. Vsi slovenski pisci se nagibljejo k mitiziranju reprezentiranih pokrajin, Istre in Šavrinije, a medtem ko se pesniki pretežno nostalgično ozirajo po minulem svetu in idealizirajo tradicionalne vrednote (Kocjančič) ter podobno velja tudi za Tomizzo, je Tomšičeva tematizacija ženskih likov kljub izraziti težnji k simbolizaciji modernejša in nepatriarhalna. Skupna težnja te literature je po Miheljevi še težnja h krepitvi istrske in šavrinske identitete in izpostavljanju njene specifikve v razmerju do centrizma nacionalne identitete.

Zadnji sklop drugega zvezka je posvečen premestitvam topografskih prostorov v domišljajske, imaginirane skupnosti Vzhodne Srednje Evrope ali v diasporo in se delno prekriva s temami, obravnavanimi v prejšnjem sklopu, delno pa jih širi in dopolnjuje. Prispevki potrjujejo soodvisnost nacionalnih in literarnih identitet z invencijami novih prostorov, s ponavljalnim pisanjem in neprestanim preurejanjem in redefiniranjem identitet. Res je škoda, da v ta sklop ni vključen noben prispevek o slovenski literaturi, saj si zlahka predstavljam, da bi topografski koncept odprl nove poglede na relevantne in literarnozgodovinsko sorazmerno dobro obdelane teme o naši izseljenski književnosti (npr. v obeh Amerikah), tematizacijah Srednje Evrope v slovenski kulturnopolitični esejistiki, vlogi Pariza, Dunaja, Prage ali Rima za naše kulturniške elite, zaporniški literaturi itd.

Če skušam strniti vtise o problematiki v žarišču zgoraj predstavljenih prispevkov, žal ne morem mimo ugotovitve, da priložnost za predstavitev slovenske literature v sklopu *Zgodovine literarnih kultur Vzhodne Srednje Evrope*, ki jih je z izvirnimi konceptualizacijami topografskih vidikov ponujal projekt, ni bila najboljše izkoriščena. V mozaični zgradbi je preprosto ostalo preveč praznin, da bi lahko zaživela ideja o vzajemnem horizontalnem osvetljevanju in dopolnjevanju med študijami znotraj posameznih sklopov. Obdelava prostorov je dokaj neuravnotežena, saj je nepokrit multikulturni avstrijsko-slovenski, slovensko-furlansko-italijanski (imenovan tudi alpsko-jadranska regija) in slovensko-madžarski celinski oziroma sploh ves pripadajoči celinski prostor, ki bi bil lahko zajet v obravnavo še katerega od drugih »marginocentričnih« multikulturnih mest – poleg Trsta so taka mesta npr. še Celovec, Gorica, Maribor, Lendava, Ljubljana itd. – ali večetničnih regij in pokrajin (npr. panonske, Goriške, Benečije, Režije, Koroške). Praznine nastajajo lahko tudi zaradi rabe nereprezentativnih virov oziroma neupoštevanja že opravljenih raziskav. Tako npr. v sicer zelo korektno zastavljenem članku Campanilejeve opazimo, da je – verjetno zaradi jezikovnih pregrad – svoj prikaz oprla zlasti na neslovenske vire,⁴ kar samo na sebi pač ne bi bil nikakršen problem, če bi imela za svojo temo na razpolago sodobnejša dela; tako pa je izpustila cela obdobja, npr. trideseta in štirideseta leta prejšnjega stoletja ter celotno sodobno produkcijo.⁵ Pri Miheljevi pa npr. pogrešamo vključitev dognanj iz projekta o literarnih razmerjih v alpsko-jadranski regiji.⁶ Vpeljani metodološki okvir resda že po notranji logiki ne teži k uravnoteženemu upoštevanju ustvarjalcev, ki so jih kanonizirale »centristične« zgodovine nacionalnih literatur. Ampak posledica tega je, da ob ustrezno rehabilitiranih »marginocentričnih« avtorjih umanjajo vidne pisateljske osebnosti iz določenih časovnih obdobj in njihova reprezentativna dela, npr. »tržaški« Vladimir Bartol, medtem ko so deležni nesorazmerno velike pozornosti literarno

manj pomembni, npr. slovenski istrski pesniki pri Miheljevi. Ne glede na to pa bi bilo krivično zaključiti s samimi pomanjkljivostmi. *Zgodovina* je namreč z razvitjem prostorskega dispozitiva odprla toliko zanimivih perspektiv in vprašanj, da bodo še lep čas zaposlovala stroko, in pokazala metodološko inovativnost, ki bi jo po mojem kazalo še radikalizirati oziroma res konsekvantno izpeljati ponujene možnosti, vsaj kar zadeva topografski pristop k heteroglosiji in polifoniji modernih regionalnih literatur. Toda svoj delež opravil bodo v tem primeru morale neogibno prevzeti tudi vse komplementarne in komparativistične raziskave.

OPOMBE

¹ Ingresivna zgodovina se, drugače kot nacionalna literarna zgodovina, osredotoča na topično (iz gr. *topos* kot kraj, prostor, mesto) soobstajanje različnih literarnih kultur. Mimorede, termin »literarna kultura« oziroma »literarne kulture« ostaja v nasprotju z ostalimi skrbno uvedenimi temeljnimi pojmi dela presenetljivo nedoločen.

² Prim. Živa Vidmar (ur.). *Naravoslovje*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996. 44, 163–64.

³ Po Cornis-Popu (»Introduction: Representing East-Central Europe's Marginocentric Cities«, *History* II, 9) so marginocentrična multikulturalna provincialna mesta, npr. Czernowicz/Cernăuți/Chernovtsy/Chernivtsi, Timișoara/Temesvár/Temesburg, Novi Sad/Újvidék/Neusatz, Brașov/Brasso/Kronstadt, Bratislava/Pozsony/Pressburg, ki so pogosto uveljavljala bolj policentričen kulturni razvoj, kot jim je bilo to priznано. Toda občasno so tudi metropole, npr. St. Petersburg, Istanbul, Bukarešta, Budimpešta in Praga, funkcionirale kot »liminalna« mesta več kultur in kot vmesniki vzhodnih in zahodnih literarnih smeri, pogosto v izrazito neenakovrednem dialogu, potekajočem skozi več zgodovinskih obdobij, in v povezavi s konfliktno kulturno dinamiko regij, ki jim pripadajo.

⁴ Bruno Meriggi, ki ga citira, je sicer vsega spoštovanja vreden, a vendarle že zastarel vir, Evgen Bavčar pa je izrazito esejističen.

⁵ Kot germanistka bi si avtorica vendarle lahko pomagala z delom Marije Mitrović, *Geschichte der slowenischen Literatur: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, aus dem Serbokroatischen übersetzt, redaktionell bearbeitet und mit ausgewählten Lemmata und Anmerkungen ergänzt von Katja Sturm-Schnabl. Klagenfurt/Celovec: Mohorjeva/Hermagoras, 2001.

⁶ Prim. razpravo Janeza Strutza »Dialog, Polyphonie und System. Zur Problematik einer Geschichte der 'kleinen Literaturen' im Alpen-Adria-Raum.« *Kako pisati literarno zgodovino danes?* Ur. Darko Dolinar in Marko Juvan. Ljubljana: ZRC SAZU, 2003. 287–317.

November 2008